

УДК 355.353.4/356.169]:005.336.2](043.3)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214088>

Василь ГЕОРГІЄВ,
orcid.org 0000-0003-4877-9765
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри повітрянодесантної підготовки
Військової академії (м. Одеса)
(Одеса, Україна) heorhiiev_v@ukr.net

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ПОВІТРЯНОДЕСАНТНОЇ ПІДГОТОВКИ

Реформування вищої військової освіти зумовлено ускладненням політичної обстановки в Україні і спрямоване на вдосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів, у тому числі десантно-штурмових військ, здатних захищати нашу державу, діяти в екстремальних ситуаціях, часто в нестандартних умовах, які вимагають від військовослужбовців прояву особистісних характеристик, зокрема морально-вольових якостей. Мета статті полягає у визначенні сутності морально-вольових якостей майбутніх офіцерів десантно-штурмових військ та висвітлення шляхів їх формування в процесі повітрянодесантної підготовки в закладі вищої військової освіти. У процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів-десантників в освітньому процесі закладів вищої військової підготовки особлива увага приділяється їхній повітрянодесантній підготовці. Зазначено, що повітрянодесантна підготовка – це навчальна дисципліна, основною метою якої є бойова підготовка майбутніх десантників до десантування в тил противника для виконання бойових завдань. Установлено, що саме означена навчальна дисципліна має потужний потенціал у формуванні морально-вольових якостей у курсантів. Розглянуто сутність моральних (військова честь, військова гідність, військовий обов'язок, моральна відповідальність, патріотизм) і вольових (наполегливість, рішучість, сміливість, дисциплінованість, самовладання) якостей, формуванню яких необхідно приділяти увагу під час навчання у ЗВВО. Автор доходить висновку, що в процесі викладання навчальної дисципліни «Повітрянодесантна підготовка» формуванню морально-вольових якостей сприятимуть як лекційні заняття, так і практичні заняття з наземної підготовки і безпосереднього парашутного і безпарашутного десантування, а також проведення семінарів, дискусій, вивчення біографій виданих військовослужбовців, зустрічі з учасниками АТО, випускниками закладу вищої військової освіти тощо.

Ключові слова: заклади вищої військової освіти, майбутні офіцери-десантники, повітрянодесантна підготовка, морально-вольові якості.

Vasyl HEORHIIEV,
orcid.org/0000-0003-4877-9765,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Airborne Training
Military Academy
(Odesa, Ukraine) heorhiiev_v@ukr.net

FORMATION OF MORAL AND VOLITIONAL QUALITIES OF FUTURE OFFICERS IN THE PROCESS OF AIRBORNE TRAINING

The reform of higher military education is due to the complicated political situation in Ukraine, and aims to improve the training of future officers, including air assault troops, able to defend state, to act in extreme situations, often in unusual conditions that require servicemen to show personal characteristics, in particular moral and volitional qualities. The purpose of the article is to determine the essence of the moral and volitional qualities of future officers of air assault troops and highlight the ways of their formation in the process of airborne training in the institution of higher military education. In the process of professional training of future air assault officers in the educational process of institutions of higher military training, special attention is paid to their airborne training. It is noted that airborne training is an educational discipline, the main purpose of which is the combat training of future air assault officers for landing in the rear of the enemy to perform combat missions. It is established that this discipline has a strong potential in the formation of moral and volitional qualities of cadets. The essence of moral (military honor, military dignity, military duty, moral responsibility, patriotism) and volitional (persistence, determination, courage, discipline, self-control) qualities was studied; it is necessary to pay special attention to their formation during the education at the institution of higher military training. The author concludes that lectures and practical classes on ground training and direct parachute landing and free dropping as well as seminars, discussions, studies of biographies of servicemen, meetings with participants of anti-terrorist operation and graduates of higher military education institutions will help to form moral and volitional qualities in the process of teaching the "Airborne Training" discipline.

Key words: institutions of higher military education, future air assault officers, airborne training, moral and volitional qualities.

Постановка проблеми. Реформування вищої військової освіти зумовлено ускладненням політичної обстановки в Україні і спрямоване на вдосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів, у тому числі десантно-штурмових військ, здатних захищати нашу державу, діяти в екстремальних ситуаціях, часто в нестандартних умовах, які вимагають від військовослужбовців прояву особистісних характеристик, зокрема морально-вольових якостей.

Основною метою такої підготовки в закладах вищої військової освіти «є досягнення рівня обороноздатності, достатнього для стримування інших держав від застосування воєнної сили проти України, а в разі військового конфлікту – для оперативного і злагодженого переходу держави з мирного на військовий стан і відсічі збройній агресії, ліквідації (локалізації, нейтралізації) збройного конфлікту, територіальної оборони та цивільного захисту України (Георгієв, 2015: 34). Важливим напрямом професійної підготовки майбутніх офіцерів десантно-штурмових військ виступає повітрянодесантна підготовка, яка, крім набуття необхідних професійних знань, умінь і навичок, має потужний потенціал у формуванні морально-вольових якостей курсантів.

Аналіз досліджень. Зазначимо, що формування морально-вольових якостей особистості, в тому числі й майбутніх офіцерів, не є новою. Зокрема, науковцями досліджуються проблеми формування вольових якостей (Н. Альохіна, І. Біжан, С. Бородін, Г. Лукова, А. Маклакова, М. Нецадим, М. Самойлов, Ю. Самсонов, В. Соколовський, А. Шраменко, В. Ягунов та ін.); моральних якостей (М. Варій, І. Грязнов, Д. Волкогонов, Л. Карпова-Чемерис, А. Миловидов, А. Нагірняк, М. Нагірняк, О. Ходань, Б. Сапунов, Н. Табунов Г. Темко та ін.); готовності до дій у напружених ситуаціях (І. Анненков, П. Анісімов, Л. Березовська, В. Дяченко, М. Дяченко Н. Каськова, С. Колот, О. Кучерявий, О. Лобач, О. Нечипорук, Л. Страхова, Т. Яценко та ін.). Натомість особливості формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів-десантників у професійній підготовці в закладах вищої військової освіти висвітлено недостатньо.

Мета статті полягає у визначенні сутності морально-вольових якостей майбутніх офіцерів десантно-штурмових військ та висвітлення шляхів їх формування в процесі повітрянодесантної підготовки в закладі вищої військової освіти.

Виклад основного матеріалу. У процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів-десантників в освітньому процесі закладів вищої вій-

ськової підготовки (далі – ЗВВО) особлива увага приділяється їх повітрянодесантній підготовці. Саме означена навчальна дисципліна, на нашу думку, найбільше сприяє формуванню морально-вольових якостей у курсантів.

Повітрянодесантна підготовка – це навчальна дисципліна, основною метою якої є бойова підготовка майбутніх десантників до десантування в тил противника для виконання бойових завдань.

Десантник – це військовослужбовець, який підготовлений до ведення бойових дій у тилу противника самостійно або у складі підрозділу (Бабак, Люлька, Георгієв, Шавейко, 2020: 9).

Повітрянодесантна підготовка передбачає опанування курсантами знань і вмінь десантування як із використанням стрибків із парашутом, так і безпарашутного десантування. Зазначимо, що науковцями (Ю. Адамов, Н. Альохіна, О. Блінов, В. Лагута, М. Самойлов та ін.) більша увага приділяється підготовці воїнів-десантників до стрибків з парашутом, які наполягають на важливості їхньої психологічної підготовки як перед стрибком із парашутом, так і емоційній релаксації після приземлення, налаштування на виконання поставленого бойового завдання.

Менше досліджений термін «безпарашутне десантування» який увійшов у мову офіцерів-десантників Десантно-штурмових військ Збройних Сил України приблизно у 2010 році. В авіації він розглядається як спосіб висадки пошуково-рятувальних груп у важкодоступних для наземної техніки районах з метою надання допомоги екіпажам, які зазнали аварію літаків і вертольотів, а також іншим людям, які потребували допомоги (Бабак, Люлька, Георгієв, Шавейко, 2020: 2). Безпарашутне десантування – висадка (десантування) підрозділу (відділення, групи, взводу) з вертольоту на визначену площадку приземлення без посадки вертольоту з положення зависання, з використанням спеціального обладнання для виконання бойового завдання (Бабак, Люлька, Георгієв, Шавейко, 2020: 8).

На нашу думку, і для виконання стрибків із парашутом, і під час безпарашутного десантування вагому роль відіграє сформованість морально-вольових якостей курсантів. Розглянемо більш докладно розуміння означених якостей у науковій літературі.

Формування моральних якостей відбувається в межах морального виховання, що є невіддільною складовою частиною виховного процесу в закладах вищої військової освіти. Моральне виховання, за визначенням С. Гончаренка, здійснюється на національному ґрунті шляхом засвоєння моральних

норм та традицій, багатой духовної культури народу, тих моральних норм і якостей, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей (Гончаренко, 1997: 216).

Розглядаючи питання підготовки майбутніх офіцерів, В. Ягупов наголошує на тому, що метою морального виховання в ЗВВО є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній бойовій діяльності (Ягупов, 2002: 165).

На думку О. Ходань, моральне виховання передбачає формування національної свідомості й самосвідомості, прищеплення національних цінностей (любові до рідної землі, свого народу), готовності до праці в ім'я Батьківщини. І, продовжує, майбутній офіцер повинен усвідомлювати причетність до свого народу, відчувати і відстоювати національну гідність, підтверджуючи це практичними справами, а не тільки гаслом «Служу українському народові» (Ходань, 2008: 152).

Вважаємо, що сформованість моральних якостей майбутнього офіцера ВДВ залежить від сформованості національно-етнічних, військових та особистісно-гуманістичних цінностей. Саме моральні якості впливають на ставлення до громадського та військового обов'язку, впевненість у значущості військової праці. Їх відсутність робить майбутнього офіцера ВДВ безпринципним, жорстоким по відношенню як до своїх підлеглих, так і до цивільного населення, здатним на порушення військового обов'язку, на зраду Вітчизні тощо. Усе це є неприпустимим для офіцера-професіонала десантно-штурмових військ (Георгієв, 2015: 46).

Зазначимо, що стосовно військовослужбовців найважливішими моральними якостями дослідники (І. Грязнов, Л. Карпова-Чемерис, А. Нагірняк, М. Нагірняк та ін.) визначають такі, як: військова честь, військова гідність, військовий обов'язок, моральна відповідальність і патріотизм.

Військова честь, за визначенням Л. Карпової-Чемерис, – це внутрішні моральні якості та принципи військовослужбовця, що характеризують його поведінку, ставлення до виконання військового обов'язку; одна з категорій військової етики. Категорія честі в етиці, продовжує авторка, пов'язується із суспільною оцінкою та визнанням моральних заслуг і достоїнств людини як представника певної спільноти (нації, держави, міста, військового колективу тощо) і як виконавця конкретної соціальної ролі, діяльності (батьків, професіонала, військового тощо). Виходячи із

суспільної й особистої оцінки і самооцінки, український офіцер усвідомлює особливу соціальну значущість своєї ратної праці. Таке усвідомлене виконання ним почесного обов'язку, на думку дослідниці, базується на любові до Батьківщини, вірності військовій присязі, що виступає ідейною підставою, фундаментом військової честі військовослужбовця Української Армії (Карпова-Чемерис, 2010: 3–31).

Під час навчання у закладі вищої військової освіти, наголошують А. Нагірняк і М. Нагірняк, і ми цілком поділяємо їхню думку, курсанти повинні навчитися по-справжньому цінувати обрану професію, усвідомити її суспільне значення, примножувати її добру славу і захищати її честь. В умовах ЗВВО честь кожного курсанта полягає в тому, щоб виховувати в собі високі моральні якості, досягти значних успіхів в оволодінні своєю спеціальністю, долати особисті недоліки. Водночас молода людина не повинна залишатися байдужою до негативного в поведінці своїх товаришів, однокурсників. Адже професійна честь – це честь усієї групи, всіх, хто вибрав саме цю професію (Нагірняк М., Нагірняк А., 2011).

Іншою важливою моральною якістю визначається гідність офіцера. У широкому сенсі слово «гідність» означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності. Гідність у вузькому сенсі – це оцінка людиною себе як моральної особистості, що є значущою для оточення, для суспільства. Почуття гідності успішно розвиваються і функціонують на підставі усвідомленого ставлення до себе як до суб'єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов'язків і прав людини і громадянина (Карпова-Чемерис, 2010: 31). Отже, Л. Карпова-Чемерис доходить висновку, що честь і гідність є важливими показниками моральної цінності людини, за допомогою яких визначається моральність і окремої людини, і колективу, і навіть суспільства. Натомість, як зазначає науковець, між цими поняттями існує різниця, яка полягає в тому, що гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь означає зовнішнє визнання, оцінку дій, діяльності особистості військовослужбовця з боку інших (Карпова-Чемерис, 2010: 31).

Наступною моральною якістю майбутнього офіцера є військовий обов'язок – обов'язок військовослужбовця захищати свій народ, свою Батьківщину. Структура військового обов'язку, за Л. Карповою-Чемерис, є стійким, закономірним взаємозв'язком когнітивного (свідомість військового обов'язку), емоційного (почуття військо-

вого обов'язку) і конативного (діяльнісно-вольового) елементів. Військовий обов'язок впливає на розвиток і вдосконалення моральних, а також інших суспільно-службових відносин (Карпова-Чемерис, 2010: 32).

Інші науковці (А. Нагірняк та М. Нагірняк) розглядають поняття «професійний обов'язок» і зазначають, що воно відображає ставлення до своєї праці. Почуття професійного обов'язку, на їхню думку, ґрунтується на переконанні в життєвій необхідності узгодження особистих бажань із суспільним обов'язком. З урахуванням зазначеного професійний обов'язок курсанта автори розглядають як прагнення повною мірою оволодіти знаннями, вміннями та навичками з вибраної спеціальності, дотримуватися професійної дисципліни, бажання стати справжнім майстром своєї справи, берегти професійні традиції, розширювати професійні зв'язки. Наявність почуття професійного обов'язку, в тому числі й військового, є запорукою і неодмінною умовою високого рівня професіоналізму людини, зокрема майбутнього офіцера (Нагірняк М., Нагірняк А., 2011).

Моральна відповідальність, на наше переконання, також виступає необхідною моральною якістю майбутніх офіцерів-десантників, оскільки від їхніх дій залежить виконання бойового завдання. Слід зазначити, що у своїй подальшій професійній діяльності майбутні офіцери мають відповідати не лише за свої вчинки, а й за дії своїх підлеглих, уміти налагоджувати позитивний емоційний клімат у підрозділі, піднімати бойовий дух військовослужбовців, подавати приклад своєю власною поведінкою в різних, ситуаціях, зокрема екстремальних. До того ж майбутній офіцер-десантник повинен швидко приймати рішення, які можуть мати різні наслідки, тобто робити певний моральний вибір стосовно своїх дій і дій підлеглих в умовах десантування, що може спричинити й конфліктні ситуації з місцевим населенням.

Ще однією моральною якістю є патріотизм військовослужбовця, який набув особливої ваги в умовах АТО. Патріотизм військовослужбовця – етична, внутрішня, свідомо готова до виконання службових обов'язків, подолання будь-яких труднощів, до будь-яких жертв в ім'я захисту Вітчизни (Карпова-Чемерис, 2010: 32).

Іншим напрямом повітрянодесантної підготовки майбутніх офіцерів-десантників є формування в них вольових якостей. Воля – це здатність людини керувати собою, свідомо діяти відповідно до висунутої мети і досягати її, долаючи труднощі (В. Варваров, В. Вдовюк, В. Давыдов та ін.); те, що належить до внутрішнього складу

особистості, вміння долати труднощі, вибирати засоби досягнення мети, ухвалювати і виконувати рішення, а також витримка і самовладання, що дають можливість володіти собою і долати зовнішні труднощі (С. Альошин).

У професійній діяльності майбутніх офіцерів В. Ягуповим виокремлено такі важливі вольові якості, як наполегливість, рішучість, сміливість, дисциплінованість.

Наполегливість дає змогу військовослужбовцю продовжувати діяльність у найскладніших умовах, незважаючи на тимчасові невдачі й перешкоди. На думку вченого, наполегливість є однією з провідних якостей військовослужбовця, що сприяє досягненню мети.

Рішучість як вольова якість особистості військового дає можливість реалізовувати ухвалені рішення без зайвих вагань. Військовослужбовці, які позбавлені цієї якості, досить часто не можуть довести розпочату справу до кінця і не впевнені в правильності вибору засобу його виконання.

Ще однією важливою якістю є сміливість – готовність військовослужбовця йти на оптимальний та виправданий ризик. При цьому автор зазначає, що рішучість має ґрунтуватися на глибокій розсудливості й лише тоді вступати в дію, коли військовослужбовець остаточно вирішує, як йому діяти.

Дисциплінованість – виявлення волі, що характеризується усвідомленим, точним і своєчасним виконанням обов'язків, умінням підпорядковувати свої дії потребам військової служби (Ягупов, 2004: 342).

Інші науковці (А. Барабанщиков, В. Варваров, В. Вдовюк, В. Давидов та ін.) найбільш суттєві вольові якості, які необхідні військовослужбовцям, умовно поділяють на групи, а саме:

– вольові якості, що виявляють здатність людини постійно висувати перед собою життєво і суспільно важливі цілі та підкоряти свою поведінку їх досягненню (цілеспрямованість, що ґрунтується на ідейному переконанні);

– вольові якості, що характеризують здатність людини постійно шукати шляхи досягнення висунутої мети, виконання прийнятого рішення (активність, ініціативність, рішучість, енергійність, самостійність, відповідальність, наполегливість);

– вольові якості, що характеризують здатність людини підкоряти свою поведінку об'єктивній необхідності (дисциплінованість, мужність, стійкість, сміливість, вміння володіти собою) (Барабанщиков, 1989).

Серед важливих вольових якостей В. Соколовський виокремлює самовладання, що передбачає

здатність людини володіти собою, керувати власною поведінкою та діяльністю. Володіючи собою, людина сміливо береться за виконання відповідальних, небезпечних завдань навіть тоді, коли вони загрожують її життю (Соколовський, 2012: 164).

Таким чином, важливими професійними якостями майбутніх офіцерів-десантників є такі, як-от: емоційна стійкість, уміння мобілізуватися, самовідданість, сміливість, що сприяють адекватному оцінюванню ситуації та успішному виконанню поставленого бойового завдання в екстремальних умовах військової діяльності, які є звичними для воїнів-десантників. Відсутність зазначених якостей у майбутнього бойового офіцера ВДВ ставить під загрозу не лише успішність виконання бойових завдань, а й життя підлеглих йому військовослужбовців, що свідчить про непрофесіоналізм (Георгієв, 2015 : 46).

На нашу думку, формуванню морально-вольових якостей у процесі повітрянодесантної підготовки сприятимуть лекційні заняття (наприклад, «Історія і становлення високомобільних військ», «Морально-вольові якості офіцера-десантника»),

практичні заняття з наземної підготовки і безпосереднього парашутного і безпарашутного десантування, що потребує значної мобілізації досліджуваних якостей, а також проведення семінарів, дискусій, вивчення біографій виданих військовослужбовців, що зробили значний внесок у становлення і розвиток високомобільних військ і можуть слугувати взірцем у формуванні моральних і вольових якостей курсантів, зустрічі з учасниками АТО, випускниками закладу вищої військової освіти тощо.

Висновки. Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів десантно-штурмових військ є важливим завданням закладів вищої військової освіти. Особливу роль у цьому процесі відіграє навчальна дисципліна «Повітрянодесантна підготовка», яка має потужний потенціал для формування означених якостей у курсантів – майбутніх десантників. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробленні методики формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів ДШВ під час практичних занять і самостійної роботи курсантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабак В. І. Компоненти, критерії, показники та рівні сформованості готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів десантно-штурмових військ. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 2. С. 15–17.
2. Безпарашутне десантування : навчальний посібник / В. І. Бабак та ін. Одеса : ВА, 2020. 90 с.
3. Військове виховання : історія, теорія та методика : навчальний посібник / за ред. В. В. Ягупова. Київ, 2002. 560 с.
4. Георгієв В. М. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2015. 244 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
6. Грязнов І. О. Особливості процесу морального виховання військовослужбовців-прикордонників. 2004. URL: ps.journal.kspu.edu
7. Карпова-Чемерис Л. І. Проблеми та шляхи формування етичної культури майбутніх військових фахівців ВВНЗ. *Вісник Національної академії оборони*. 2010. Вип. 5 (18). С. 29–34.
8. Нагірняк М. Я., Нагірняк А. Я. Теоретичні аспекти морального виховання майбутніх офіцерів. *Гуманітарні аспекти формування особистості* : матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції. м. Львів. 28 квітня 2011 р. Львів : ЛДУ БЖД, 2011. С. 264–273.
9. Психология и педагогика высшей военной школы : учеб. пособие / под ред. А. В. Барабанщикова. Москва : Воениздат, 1989. 366 с.
10. Самойлов М. Г., Альохіна Н. В. Специфіка служби в аеромобільних військах та особливості впливу стрибків з парашутом на психіку воїнів-десантників. Проблеми екстремальної та кризової психології. Харків, 2007. Вип. 1. С. 265–275.
11. Соколовський В. В. Проблема формування вольових якостей курсантів в умовах вищого військового навчального закладу. *Теоретичні питання культури, освіти і виховання* : збірник наукових праць. КНЛУ, 2012. Вип. 45. С. 163–165.
12. Ходань О. Морально-етична культура офіцера: педагогічний аспект. *Вісник Львів. ун-ту. Серія Педагогічна*. 2008. Вип. 23. С. 148–156.
13. Ягупов В. Військова психологія : підручник. Київ : Тандем, 2004. 656 с.

REFERENCES

1. Babak V. I. Komponenty, kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti hotovnosti do profesiiinoi diialnosti maibutnix ofitseriv desantno-shturmovykh viisk [Components, criteria, indicators and levels of formation of readiness for professional activity of future officers of airborne assault troops]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2019. № 63, T. 2. s. 15–17 [In Ukrainian].

2. Babak V. I., Liulka O. V., Heorhiiev V. M., Shaveiko L. L. Bezparashutne desantuvannia [Free dropping] : navchalnyi posibnyk Odesa : VA, 2020. 90 s.
3. Viiskove vykhovannia : istoriia, teoriia ta metodyka [Military education: history, theory and methods] : navchalnyi posibnyk / Za red. V. V. Yahupova. Kyiv, 2002. 560 s [In Ukrainian].
4. Heorhiiev V. M. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv vysokomobilnykh desantnykh viisk u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of professional competence of future officers of highly mobile airborne troops in the process of professional training] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmelnytskyi, 2015. 244 s [In Ukrainian].
5. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 375 s [In Ukrainian].
6. Hriaznov I. O. Osoblyvosti protsesu moralnoho vykhovannia viiskovosluzhbovtziv-trykordonnykiv [Features of the process of moral education of border guards]. 2004. URL : ps.journal.kspu.edu [In Ukrainian].
7. Karpova-Chemerys L. I. Problemy ta shliakhy formuvannia etychnoi kultury maibutnikh viiskovykh fakhivtsiv VVNZ [Problems and ways of forming the ethical culture of future military specialists of higher educational institutions]. Visnyk Natsionalnoi akademii oborony. 2010. Vyp. 5 (18). S. 29–34 [In Ukrainian].
8. Nahirniak M. Ya., Nahirniak A. Ya. Teoretychni aspekty moralnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv [Theoretical aspects of moral education of future officers]. Humanitarni aspekty formuvannia osobystosti : materialy Piatoi vseukrainskoi naukovoï konferentsii. m. Lviv. 28 kvitnia 2011 r. Lviv : LDU BZhD, 2011. S. 264–273 [In Ukrainian].
9. Psihologiya i pedagogika vysshey voennoy shkoly [Psychology and pedagogy of the higher military school] : ucheb. posobie / Pod red. A. V. Barabanshikova. Moskva : Voenizdat, 1989. 366 s.
10. Samoilov M. H., Alokhina N. V. Spetsyfika sluzhby v aeromobilnykh viiskakh ta osoblyvosti vplyvu strybkiv z parashutom na psykhyku voyniv-desantnykiv [Specifics of service in airmobile troops and features of the influence of parachuting on the psyche of air assault servicemen]. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. Kharkiv, 2007. Vyp. 1. S. 265–275 [In Ukrainian].
11. Sokolovskyi V. V. Problema formuvannia volovykh yakosteï kursantiv v umovakh vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu [The problem of formation of volitional qualities of cadets in the conditions of the higher military educational institution]. Teoretychni pytannia kultury, osvity i vykhovannia : zbirnyk naukovykh prats, KNLU, 2012. Vyp. 45. S. 163–165 [In Ukrainian].
12. Khodan O. Moralno-etychna kultura ofitsera: pedahohichnyi aspekt [Moral and ethical culture of the officer: pedagogical aspect]. Visnyk Lviv. un-tu. Seriia pedahohichna. 2008. Vyp 23. S. 148–156 [In Ukrainian].
13. Iahupov V. Viiskova psykholohiia [Military psychology] : pidruchnyk. Kyiv : Tandem, 2004. 656 s [In Ukrainian].